

JOGÁSZPROFESSZOROK MISKOLCON

A MISKOLCI JOGI KAR
FENNÁLLÁSÁNAK
40. JUBILEUMA ALKALMÁBÓL

SZERKESZTETTE:
PROF. DR. NAGY ZOLTÁN

MISKOLCI JOGÁSZTRADÍCIÓK MEGŐRZÉSÉERT EGYESÜLET
MISKOLCI EGYETEM ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
MISKOLC ■ 2021

Szerkesztette:
PROF. DR. NAGY ZOLTÁN

A szerkesztésben közreműködtek:

GONDOSNÉ DR. PUSZTAHELYI RÉKA
technikai szerkesztő

DR. MARINKÁS GYÖRGY
képanyagszerkesztő

© A kötet szerzői és szerkesztői

**Nemzeti
Együttműködési
Alap**

MINISZTERELNÖKSÉG

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

IGAZSÁGÜGYI
MINISZTERIUM

A könyv a Nemzeti Együttműködési Alap NEA-KK-20-O-V
azonosítószámú pályázat támogatásával készült.

Nyomdai előkészítés:
IDEA PLUS, Kolozsvár
Borító- és könyvterv:
KÖNCZEY ELEMÉR
Műszaki szerkesztés:
FAZAKAS BOTOND, NAGY ANDREA
Korrektúra:
SZABÓ BEÁTA

DOI: 10.53707/jogprofm.2021.nz
<https://doi.org/10.53707/jogprofm.2021.nz>

ISBN 978-963-358-233-6
ISBN 978-963-358-234-3 (elektronikus változat)

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	7
I. rész. TÖRTÉNELMI GYÖKEREK	9
A Miskolci Egyetem története	11
Az eperjesi jogakadémia története	23
A Miskolci Evangélikus Jogakadémia története	65
Az Állam- és Jogtudományi Kar története	101
A selmeci hagyományok kialakulása és továbbélése napjainkban	127
Az eperjesi diákhagyományok	143
II. rész. A MISKOLCI EVANGÉLIKUS JOGAKADÉMIA PROFESSZORAI ÉS OKTATÓI	155
Boleratzky Lóránd	157
Bruckner Győző	173
Hacker Ervin	193
Ifj. Szepesváraljai Haendel Vilmos	209
Hébelt Ede	229
Hilscher Rezső	235
Mikler Károly	245
Novák István	255
Obetkó Dezső	267
Pólay Elemér	279
Ruttkay György	287
Surányi-Unger Tivadar	297
Szontagh Vilmos	305
Sztehlo Zoltán	329
Zelenka István	339
Zsedényi Béla	349
Csengey Gusztáv	365
Horváth Róbert	369
Schneller Károly	379
Diversitas delectat! A Miskolci Evangélikus Jogakadémia hat oktatójának életútja	385

III. rész. AZ ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR PROFESSZORAI	395
Barta Judit	397
Barzó Tímea	405
Bíró György	417
Bragyova András	425
Burián László	431
Csák Csilla Gabriella	437
Csécsy György	447
Farkas Ákos	453
Gáspárdy László	461
Görgényi Ilona	467
Hegedús István	477
Horváth Tibor	483
Jacsó Judit	493
Jakab Nóra	503
Jobbágyi Gábor	509
Kalas Tibor	515
Kovács Péter	521
Kratochwill Ferenc	527
Lamm Vanda	539
Lévay Miklós	543
Lévayné Fazekas Judit	555
Majtényi László	565
Miskolczi-Bodnár Péter	569
Nagy Anita	575
Nagy Zoltán	581
Novotni Zoltán	591
Paulovics Anita	597
Prugberger Tamás	603
Róth Erika	611
Ruszoly József	619
Samu Mihály	629
Sáry Pál	637
Stipta István	643
Szabadfalvi József	647
Szabó Béla	653
Szabó Miklós	663
Szilágyi János Ede	671
Torma András	683
Vörös Imre	695
Wopera Zsuzsa	699
Zlinszky János	707

IFJ. SZEPESVÁRALJAI HAENDEL VILMOS*

1903–??

* Írta: Szabó Béla egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jegtörténeti Tanszék.

A tiszai ágostai evangélikus jogakadémián csaknem másfél évtizedig volt a polgári törvénykezési jog, valamint a kereskedelmi és váltójog professzora Haendel Vilmos, aki elsősorban politikai tevékenységéből fakadó ellentmondásos személyiségével sajátos helyet foglalt el a Miskolcon otthonra talált intézmény tanárai között.

I. ÉLETE

■ Haendel Vilmos Károly János 1903. november 22-én született Debrecenben, Selmebányáról elszármazott evangélikus értelmiségi családban.¹ Apja Haendel Vilmos (1874–1955) volt, aki 1900 őszétől volt a debreceni református jogakadémia Szártó-ri-alapítványi tanszékén a politika rendes tanára, később pedig a Debreceni M. Kir. Tudományegyetem professzora lett.² Anyja Senoa Mária (1879?–1939) volt, aki 1899 körül köthetett házasságot apjával.³ Gyermekkoráról azonkívül, hogy született egy Mária nevű húga is, nem sokat tudunk. Evangélikus létére a Debreceni Református Főgimnázium tanult, és az iskola 1921. július 17-én állította ki jeles érettségi bizonyítványát.⁴ Diákként költészettel is foglalkozott, versei jelentek meg például a *Debreceni Újságban*.

Egyetemi tanulmányait a Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem jogi karán végezte az 1921/22. tanév első félévétől az 1924/25. tanév első félévéig. Végbizonyítványát 1925. január 7-én állították ki,⁵ „egy katonai önkéntesi félév beszámításával”. Három szigorlatát 1924 decembere és 1925 októbere között tette le, két esetben egyhangúlag képesítve, egy esetben szótöbbséges kitüntetéssel minősítve. Doktori értekezését *A büntető jog újabb irányai különös tekintettel a magyar büntetőjogra* címmel készítette el, amelynek bírálói Kováts Andor és Teghze Gyula professzorok voltak. Doktori oklevelét az 1925/26. tanévben kapta meg.⁶

Az elkövetkezőkben a bécsi és a berlini egyetemen folytatott egy-egy éven át jogi tanulmányokat az elnyert ösztöndíjak segítségével. A bécsi *Collegium Hungaricum*ban

- 1 Életének eddigi egyetlen rövid összefoglalására és műveire l. *Magyar írók élete és munkái*, Új sorozat, XIII. (szerk. GULYÁS Pál), Argumentum, Budapest, 1993. 4–5.
- 2 Vö. SZABÓ Béla: Haendel Vilmos: Egy vitatott politika-professzor, in: SZABÓ Béla – MADAI Sándor (szerk.): *A Debreceni Tudományegyetem jogász rektorai (1915–1947)*, Historia Iuridicae Facultatis I., DE ÁJK, Debrecen, 2002. 235–279.; SZABÓ Béla: Szepesváraljai Haendel Vilmos, in: „Ernyedetlen szorgalommal...”: *A Debreceni Tudományegyetem jogász professzorai (1914–1949)* Historia Facultatis Iuridicae IV., DE ÁJK, Debrecen, 15–41.
- 3 Anyja gyászjelentése alapján. Vö. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Gyaszjelentések_DebreceniRefKollNagykonyvtara_HA_HEO/?query=Senoa%20M%C3%A1ria&pg=41&layout=s
- 4 *A Debreceni Református Kollégium Gimnáziumának értesítője az 1918–19., 1919–20., 1920–21. tanévekről*, Debrecen, é. n., 97.
- 5 DEENK Kézirattár, *Debreceni M. kir. Tisza István Tudományegyetem által kiadott végbizonyítványok 1923–24 és 1924–25 tan évekről*, nr. 105.
- 6 *A Debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem évkönyve és almanachja az 1925/26. tanévről*, Debrecen, 1927, 162.

a vallás- és közoktatásügyi minisztérium előbb egy alapítványi helyet biztosított számára, majd belföldi és külföldi tanulmányi ösztöndíjjal is kitüntették.⁷ 1927-ben Németországban tartózkodott, ahol a szovjet magánjogról írott kismonográfiájához végzett kutatásokat.

Külföldi tanulmányai végeztével kinevezést kapott a debreceni magyar királyi ítélőtáblához, ahol azonnal jegyző lett. Kiváló nyelvtudása, szakismeretei és elméleti képzettsége bírósági szolgálatában is elismerést kapott.⁸ 1930-ban jelentette meg németországi kutatásainak monografikus összefoglalását.⁹ Ez a kedvező kritikai fogadtatást kapott munka is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a miskolci jogakadémia egyik tanszékének betöltésére Haendel is pályázhatott.

Történt ugyanis, hogy Surányi-Unger Tivadar, aki a miskolci jogakadémián addig a polgári törvénykezési jog, illetve a kereskedelmi és váltójogi tanszék professzora volt, az 1929/30. tanévtől szegedi egyetemi tanári kinevezést kapott.¹⁰ Távoztával több hónapon át üresedésben volt a tanszéke, és a következő tanév kezdete közeledvén sürgőssé vált annak betöltése. A kiírt pályázatra Haendel Vilmos, az alig 27 éves bírósági jegyző is jelentkezett. A tisztai ágostai hitvallású evangélikus egyházkerület és a miskolci jogakadémia, valamint Miskolc város képviselőiből álló tanárválasztó bizottság 1930. szeptember 6-i ülésén – miután Zsedényi Béla dékán valamennyi pályázatot ismertette – a professzori kar javaslataként *aequo loco* dr. Haendel Vilmos debreceni királyi bírósági jegyzőt és Paraszkay Gyula szegedi ítélőtáblai tanácsjegyzőt terjesztette elő a magyar kereskedelmi és váltójog, polgári törvénykezési jogi tanszék betöltésére. A titkos szavazás eredményeként a bizottság Haendelt választotta meg nyilvános rendkívüli tanárnak.¹¹

Haendel tanári munkáját az 1930/31. tanévben kezdte meg. Oktatói tevékenységéről egyelőre annyit tudunk, amit a jogakadémia *Miskolci Jogászélet*ben féléves rendszerességgel megjelentett tanrendje közöl. Ezek szerint az 1930/31. tanév második félévétől kezdődően magyar polgári törvénykezési jogot és magyar kereskedelmi és váltójogot oktatott a harmadéves joghallgatók számára. Az 1931/32. tanévtől tanári működésének végéig a mindenkori első félévben heti öt órában adta elő a *Magyar*

7 A törvényszéki jegyzőként belföldi tudományos ösztöndíjat nyert magánjogi kutatásokra. Vö. *Hivatalos Közlöny*, 1929/14., 228.

8 A megüresedett tanszékek betöltése a jogakadémián, *Miskolci Jogászélet* 6. (1930/7–8.), 20.

9 ifj. HAENDEL Vilmos: *Modern magánjogi elméletek különös tekintettel a szovjet polgári törvénykönyvre: Jobbólseleti tanulmány a magánjog tárgy köréből*, M. Nemzeti Könyv- és Lapkiadó-Vállalat Rt., Debrecen, 1930. 5.

10 BRUCKNER Győző: *A miskolci jogakadémia múltja és kultúrmunkássága 1919–1949*, BAZ megyei Levéltár–ME ÁJK, Miskolc, 1996. 180. Vö. STIPTA István: *A miskolci jogakadémia működésének második évtizede (1929–1939)*, *Borsodi Szemle* 1985/3., 66.

11 *Miskolci Reggeli Hírlap*, 1939. szeptember 7., 2. Jellemző módon a következő három híradás csak Haendelt hozta szóba a professzori kar javaslataként: A megüresedett tanszékek betöltése a jogakadémián, *Miskolci Jogászélet* 6. (1930/7–8.), 20.; *Magyar Jövő*, 1930. szeptember 7., 4.; 1930. szeptember 11., 8. A *Debreceni Ujság* a kinevezést így kommentálta: „Ifj. dr. Haendel Vilmost szépen ívelő karrierjén miskolci pozíciójába őszinte jókívánataival kíséri a debreceni úri társaság, amely személyében egyik legszeretreméltóbb tagját veszíti el.” *Debreceni Ujság*, 1930. szeptember 7., 13.

polgári törvénykezési jogot, és hat órában a Magyar kereskedelmi és váltójogot, míg a második félévben a Magyar polgári törvénykezési jog további heti ötórás kurzusát tartotta. Speciális kollégiummal először az 1931/32. tanév második félévében jelentkezett (*Perjogi szeminárium*). Ekkortól rendszeresen hirdetett ún. speciális kollégiumokat, általában heti egy-három órában: *Perjogi praktikum* (1932/33. II.), *A polgári per különös eljárásai* (1933/34. I.), *Értékpapírjog (különösen a váltójog)*, *A kereskedelmi ügyletek, Végrehajtás ingókra* (1933/34. II.), *A házassági eljárási jog* (1934/35. I.), *A magyar polgári perjog sorsa a megszállott Nyugat-magyarországon* (1935/36. I.), *A fizetési képtelenség jogi váza* (1935/36. II.), *A szegényjog* (1937/38. II.), *Az értékpapírjog* (1938/39. I., 1940/41. I., 1941/42. I.), *Szemelvények a polgári törvénykezési jog köréből I–II.* (1939/40. I–II.). Az 1934/35. tanév második félévétől speciális kollégiumként hirdette meg a második szemeszterekre a *Kereskedelmi és váltójog* kötelező kurzusból kimaradt részeit heti hat órában. Viszonylag ritkán, de szerepel a tanrendben szintén speciális tárgyként a *Perjogi szeminárium* is, amelynek látogatottsága csak egy-két félévben volt kielégítő.¹² Mindent összevetve Haendel munkaterhe – hasonlóan professzor-társaihoz – meglehetősen magas, heti 12-13 óra volt.

Első kari tisztségeként 1932. június 16-án Haendelt mint legfiatalabb tanárt a kari jegyző hivatalára választották meg.¹³ További közfeladatként a '30-as években betöltötte az akadémián a MEFHOSZ (Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége) tanárelnöki tisztét.¹⁴

Az 1935. június 6-i kari ülésen Haendel Vilmos felvetette, hogy a jogakadémián belül létre kellene hozni egy nemzetiségi (kisebbségi) jogi és egy protestáns egyházjogi intézetet. A jelenleg ismert adatok – Bruckner Győző elbeszélése – szerint a már korábban is felmerült gondolatot sem a kari tanács, sem a fenntartó egyházi testület nem támogatta.¹⁵ Történt ez annak ellenére, hogy Haendel egy programcikket jelentetett meg a kisebbségi intézet létjogosultságát bizonygatva a *Miskolci Jogászélet* 1935. november–decemberi számában, amelyben azt állította, hogy „[a] jogakadémia professzori kollégiuma csak a kötelező, ősi magyar evangélikus szellem jegyében vél cselekedni, amikor Felső-Magyarországon, annak társadalmának és sajtójának bevonásával tudományos kisebbségi orgánum felállítását erős akaráttal keresztül kívánja vinni. E megvalósítás mellett érvel talán még az is, hogy a kisebbségi kérdésnek számos olyan érzékeny területe van, amely a nem állami jogakadémia kebelén belül működő intézet részéről sokkal szabadabban lenne kezelhető, mint az állami jellegűeknél.” Haendel írásában utal arra, hogy a jogakadémia kari tanácsa két évvel korábban már bizottságot küldött ki „egy a jogakadémiával kapcsolatos

12 Utóbbiról BRUCKNER: i. m. 209. A szeminárium feladatáról Bruckner így ír: „A szeminárium működése részint a perben leginkább felmerülni szokott iratok, keresetlevél, azoknak variációi, előkészítő iratok, meghatalmazások, bírói határozatok bemutatására és azok szerkesztési technikájának elsajátítására, részint pedig az eljárási szabályok gyakorlatban való érvényesülésének kidomborítására szorítkozott.” Uo., 247.

13 *Miskolci Jogászélet* 8. (1932/5–6.), 56.

14 *Magyar Jövő*, 1937. március 21., 2.

15 BRUCKNER: i. m. 28.

kisebbségi szervezet létesítése tárgyában”.¹⁶ Haendel szeme előtt egy valamennyi magyar egyetemen és főiskolán létesítendő kisebbségi intézeti rendszer lebegett, amelynek feladata az lett volna, hogy a „népi gondolat” jegyében megismertesse a jövő magyar értelmiségét az utódállamokbéli magyarság kulturális és gazdasági életfeltételeivel, és felkészítsen egy olyan vezető réteget, amely a „megszállt területek” visszakerülése esetén – a helyi viszonyokat ismerve – átveheti ezeknek a területeknek az igazgatását. Haendel – későbbi elveivel ellenkezően – ekkor még kifejezetten távol akarja tartani ezen tudományos intézeteket „a közvetlen irredenta vagy revíziós” propagandától: „Az irredenta propaganda táplálkozhatik (sőt táplálkoznia kell!), a kisebbségi intézet felhalmozott szellemi kincseiből, de fordítva ennek nem szabad megtörténnie. Jelesül a kisebbségi intézet soha nem veheti át a revíziós mozgalom közvetlen eszközeit és közvetlen támadó modorát. Jelen esetben tehát a »a közös célért külön utakon« tételnek kell érvényesülnie.” Hivatkozva a debreceni,¹⁷ pécsi és budapesti kezdeményezésekre oktatási tekintetben minimális célul azt tűzi ki, hogy a „kisebbségi ügy általános ismeretét a főiskolákon (egyetemeken) kötelező speciálkollégiumokká” tegyék.

A kisebbségi intézet nem jött létre a miskolci jogakadémián,¹⁸ azonban Haendel ez irányú elkötelezettségét mindenképpen jelzi a *Miskolci Jogászélet* 1939-ben megjelent ún. „Felvidéki száma”.

Haendel miskolci tanári pályafutása egyik közjátékként utalnunk kell arra, hogy 1936 késő tavaszán pályázott a nyolc éve betöltetlen polgári törvénykezési jogi tanszék professzori állására Szegeden, amelyre az övével együtt négy pályázat érkezett.¹⁹

A szegedi tanszék betöltésének előkészítésére kiküldött bizottság elnöke Menyhárt Gáspár professzor volt, aki a bizottság jelentését a június 19-i kari ülésen ismertette, megállapítva, hogy a polgári törvénykezési jog tudománya nagyon nehéz helyzetben van alkalmas utánpótlás hiányában. Haendelt és egy másik pályázót (Vutskits) a bizottság nem találta „a tanszék betöltésénél figyelembe vehetőnek”, mivel egyrészt még nem habilitáltak (nem szereztek magántanári képesítést), másrészt nem igazoltak „oly tudományos felkészültséget, ami egy egyetemi tanszék elnyerésének első és fő előfeltétele”.²⁰ Haendel a pályázathoz egyébként sem csatolta addigi munkáit, amelyek azonban rövidesen megérkeztek Szegedre. Menyhárt professzor a kar 1936. június 24-én tartott ülésén a pótlólagosan bemutatott munkákat

16 HAENDEL Vilmos: A kisebbségi intézetről, *Miskolci Jogászélet* 11. (1935/9–10.), 220.

17 SZABÓ Krisztián: Kováts Andor, in: „Ernyedetlen szorgalommal...”: A *Debreceni Tudományegyetem jogász professzorai (1914–1949)* Historia Facultatis Iuridicae IV., DE ÁJK, Debrecen, 397–398.

18 STIPTA, (1929–1939), i. m. 61.

19 Pályáztak még dr. Mártonffy Marcell nyugalmazott debreceni nyilvános rendes egyetemi tanár; dr. Székely István egyetemi magántanár, az egri római katolikus jogakadémia nyilvános rendes tanára; dr. Wutskits György magyaróvári gazdasági akadémiai tanár. Vö. *Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kar ülései, 1935–1936*, 1936. június 19. X. rendes ülése.

20 Bár az előkészítő bizottság elsőként Mártonffy Marcellt, másodikként Székely Istvánt jelölte, a kari ülés – mivel nevezetteknek a törvénykezési jog terén nem volt szímmotívó munkássága – nem támogatta egyik jelöltet sem. Utóbb Mártonffy pályázatát vissza is vonta.

is figyelembe véve újólág azt állapította meg, hogy a pályázó egyelőre még nem alkalmas a tanszék betöltésére.²¹ A tanszék betöltésére kiírt pályázatot utóbb eredménytelennek nyilvánították.

A pályázat sikertelensége annyiban nem szegte Haendel kedvét, hogy néhány hónappal később habilitációs kérelemmel fordult a szegedi jogi karhoz. Kérelmét Kiss Albert és Menyhárt Gáspár professzorok pozitívan bírálták el,²² a kar tanárai „szótöbbséggel” szóbeli meghallgatásra engedték. A szóbeli colloquiumot már egyhangúlag fogadta el a professzori kar, egyúttal „mint ténylegesen működő jogakadémia tanárt, a Kar gyakorlata alapján” felmentették a magántanári próbaelőadás alól.²³ Ezen döntés alapján 1936. december 31-én a vallás- és közoktatási miniszter a Ferenc József Tudományegyetemre a polgári törvénykezési jog magántanárának minőségében megerősítette Haendelt.²⁴ Érdekeség, hogy a jogi kar Kolozsvárra történt visszaköltözése után Haendelt újból magántanárrá kellett képesítenie a karnak, amelyet a miniszternek ismét rendeletileg kellett megerősítenie. Erre 1942 májusában kerülhetett sor.²⁵

Bár nem lett szegedi professzor, de az ott, a *polgári törvénykezési jog* tárgyköréből szerzett habilitációja alapul szolgálhatott arra, hogy Miskolcon előrébb lépjen. Ugyanis a jogakadémia igazgatóválasztmánya 1937. január hó 23-án tartott ülésén Haendelt jogakadémiai nyilvános rendes tanárrá léptette elő, és e minőségében a polgári törvénykezési, kereskedelmi és váltójogi tanszéken véglegesítette, egyúttal a VI. fizetési osztály 3. fokozatába sorolta.²⁶ Jogakadémiai tanárként részt vett a helyi ügyvédjelöltek és bírósági fogalmazók képzésében is.

A polgári törvénykezési jog oktatásáról szóló elképzeléseinek ismertetésével talán képet alkothatunk arról, hogy milyen célok vezették jogakadémiai oktatói

21 *Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kar ülései, 1935–1936, 1936. június 24. IV. rendkívüli ülése.* „...a munkákból megállapítható szerzőjüknek a törvénykezési jog tudományos művelésére meglévő képessége, sőt erre való hivatottság is kiolvasható belőlük, bár éppen a legerjedelmesebb jobban inkább gyakorlati célok szolgálatában áll, mint tudományos problémák felvetésében és megoldásában, amire a téma különben sem igen alkalmas. Folyamodó eddigi tudományos munkássága alapos reményt nyújt arra, hogy a polgári törvénykezési jog komoly művelőjévé fejlődhetik és elégséges arra, hogy egyetemi magántanári képesítés kérésére jogosítsa fel: azonban arra, hogy az üresedésben levő és betöltés alatt álló polg. törvénykezési jog tanszékére jelölhessük, eddigi munkásságát nem találjuk elégnek és nem főként olyannak, amely mint kialakult tudós egyéniséget egyetemi tanszék elnyerésére már ma méltónak mutatná, minél fogva dr. Haendel Vilmosra vonatkozólag jelöltetése tekintetében jelentésünkben előterjesztett megállapításunkat érdemben most is fenntartjuk.”

22 *Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kar ülései, 1936–1937, 1936. november 25. III. rendes ülése.*

23 *Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kar ülései, 1936–1937, 1936. december 17. IV. rendes ülése.*

24 *Hivatalos Közlöny* 45. (1937) 12.

25 *Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem rektori tanácsülései, 1941–1942, 1942. május 22. IX. rendes ülés.*

26 *Miskolci Jogászet* 13. (1937/1), 44.; *Magyar Jövő*, 1937. január 24., 7.

munkájában. 1939-es vonatkozó írásában²⁷ abból indul ki, hogy a tárgy a hazai egyetemeken szokásban lévő egy félévnyi, heti öt órában való kötelező oktatása nagyon kevés a nagy joganyag elsajátítására, még akkor is, ha a hallgatók nagy többsége a tárgyat egy további félévben is hallgatja, nem kötelező jelleggel. Javaslatára szerint a tárgyat legalább két félévben kellene kötelezően oktatni heti öt-öt órában, mégpedig úgy, hogy ezen két szemeszterben a polgári peres eljárásból az általános eljárást az eljárás különös nemeivel együtt kellene előadni. Egy harmadik félévben – szintén kötelező heti öt órában – a nem peres (peren kívüli) eljárásokat, különösen a végrehajtási, örökösödési (hagyatéki), a csődeljárást, a csődön kívüli kényszeregyezségi eljárást, valamint más peren kívüli eljárásokat kellene előadni, amelyek eddig legfeljebb speciálkollégium tárgyát képezték. Ezzel a változtatással a peren kívüli eljárások is szigorlat tárgyává lennének tehetők.

A polgári per jog oktatásánál Haendel szerint fokozott figyelmet kellene fordítani a gyakorlati szempontok fokozottabb kidomborítására és az elmélet és gyakorlat közötti összefüggések kihangsúlyozására. Figyelni kellene a „speciálisan magyar kitermelésű” polgári per jogi intézményekre és a jövőbeli fejlődés szükségszerű irányára. Ebben a tekintetben arra hívja fel a figyelmet, hogy a „mai világrendben a polgári per netaláni újabb szabályozásánál egy irányzat fogja majorizálni az összes többit és ez – a szociális gondolat – lesz, amelynek keretén belül pedig elsősorban a költség kérdése fogja a vezető szerepet vinni”. Ennek szellemében egy az eddiginél jóval szerényebb, egyszerűbb „kódex-épületet” kell tervezni, amely „olcsóbb, egyszerűségénél fogva könnyebben kezelhető s éppen ezért a mai élet számára megfelelőbb, valamint méltányosabb lesz”. A per olcsóbbá tétele, vagyis az ún. perökönómia princípiumának „szigorúan következetes és könyörtelen keresztülvitele” kell hogy előtérbe kerüljön, több részletreform mellett.²⁸

Végül a polgári per jog oktatásának gyakorlati módszerei kapcsán – kiemelve „a szeminárium, a praktikum és a kazuisztika” jelentőségét – azt az érdekes, „kissé amerikai ízű” felvetést teszi, hogy „a külső megjelenésben érzékelhető performák kidomborítása mellett és azokra mindvégig erősen ügyelve, hangos filmet kellene készíteni, egy a polgári perre vonatkozó szóbeli tárgyalásról, esetleg egyéb per jogi vonatkozású intézmények vizuális és auditív ismertetésével egyetemben. Ez lenne a polgári per jog egyik legmodernebb és valószínűleg legeredményesebb taneszköze.”²⁹ Jelenleg nincs adatunk arra, hogy a kor jogoktatási reformtörekvéseivel adekvát gondolatok mennyiben valósultak meg saját oktatási tevékenységében.

Bár – később említendő – megosztó személyisége miatt nem lehetett könnyű vele dolgozni, és politikai nézetei éles ellentétben álltak a jogakadémia többi mérsékelt nézetű tanárával, a '30-as évek végén fontos jogakadémiai feladatot kapott. A rotáció elvét követve – a tanári kar döntése alapján – az 1939. és 1940. évekre Haendel vette át Zsedényi Bélától a miskolci jogakadémia nagy tekintélyű és népszerű

27 HAENDEL Vilmos, A magyar polgári törvénykezési jognak, főként az oktatási módszereiről, *Miskolci Jogászélet* 15. (1939) 314–317.

28 Uo. 316.

29 Uo. 317.

szakmai folyóiratának, a *Miskolci Jogászéletnek*³⁰ a szerkesztését, mivel Zsedényi szokásos kétéves szerkesztői ciklusa lejárt.³¹ Haendel már addig is többször jelentkezett tanulmányokkal és ismertetésekkel a folyóiratban,³² és a szerkesztésért felelősként az eredetileg kijelölt időszakon túl is gondoskodott az orgánium rendszeres megjelenéséről. Felelős szerkesztőként egészen 1944 márciusáig ő jegyezte a *Miskolci Jogászéletet*.

Haendel folyóirattal kapcsolatos legnagyobb teljesítménye annak a tanulmány-sorozatnak a megvalósítása volt, amely először a *Miskolci Jogászélet* egyik összevont számában jelent meg, majd a *Miskolci Jogászélet könyvtára*³³ új folyamának 36. számaként külön kötetben is, 264 oldal terjedelemben *Húsz év jogfejlődése a csonka országban és a volt megszállt területeken (1918–1938)* címmel is nyomdába került. Az ún. „Felvidéki szám” apropóját a Felvidék visszacsatolása adta, s arra törekedett, hogy képet adjon arról a két évtizedes jogfejlődésről, amely itthon és a Csehszlovákiához csatolt területeken Trianon után lezajlott. A hazai jogászoknak a cseh korszak felvidéki jogi viszonyairól, míg a visszatért területek jogászáinak a hazai jog elméleti és gyakorlati problémáiról szándékozott képet adni az összeállítás. A tanulmány-sorozat tervét érdekes módon a politikailag ellentétes nézeteket valló Zsedényi és Haendel együtt terjesztette a tanári kar elé, amelyet az el is fogadott. Eredetileg nem tervezték a külön kötet kiadását, amelynek nagy költségei voltak. Mivel a szerzők nagy többsége nem miskolci jogtanár volt, a szerkesztő Haendelt az a bíráló érte, hogy mivel nem gondoskodott a cikkek arányosságáról, a jogakadémia költségén külsős (nem csak magyarországi) szerzők több esetben szükségtelenül terjengős írásai jelenhettek meg. A korabeli recenziók is kritizálták a nem miskolci, illetve kecskeméti szerzők munkáit.³⁴

Haendel Vilmos – mint említettük – tehát csaknem hat éven át volt felelős a kor egyik legrangosabb felsőoktatási tudományos folyóiratának megjelenéséért.

Tevékenységének ezen pozitív hozadéka mellett a kortársak és az utókor visszaemlékezői azt sem rejtik véka alá, hogy Haendel politikai elképzelései élesen szemben álltak a jogakadémia két nagytekintélyű vezéralakja, Zsedényi Béla és Bruckner Győző mérsékelt nézeteivel: Haendel a miskolci tanári karon belül Zsedényi Béla jobboldali ellenzékét képezte.³⁵ Zsedényi háború utáni nyilatkozata szerint, amelyet Bruckner Győző igazolóbizottsági eljárásában tett, Haendel politikai meggyőződését a jogakadémia kollégákkal szemben sem titkolta, hiszen a Zsedényivel baráti viszonyban lévő Bruckner „esztendőik hosszú során keresztül a jogakadémia karában

30 BRUCKNER: i. m. 152–159.

31 *Miskolci Jogászélet* 15. (1939) 338.

32 Váltójogi és perjogi szakmunkákról írt például recenziókat. *Miskolci Jogászélet* 7. (1931/9–10.), 68–69.

33 A *Miskolci Jogászélet* nagyobb lélegzetű vagy fontosabb témájú rövidebb tanulmányait sorszámozott különnyomatként is megjelentették a *Miskolci Jogászélet Könyvtára* sorozatban. BRUCKNER: i. m. 158.

34 BRUCKNER: i. m. 155.

35 BRUCKNER: i. m. 175.

és a kari ülésen is dr. Haendel Vilmos jogakadémiai tanár részéről, aki a miskolci imrédysta szervezkedésnek egyik vezére volt, a legélesebb, gyakran minősíthetetlen támadásoknak volt kitéve úgy egyénileg, mint politikailag”.³⁶ Ez valószínűleg sok feszültséget okozott a kollégák között már a háború előtt, s még inkább Magyarország hadba lépése után.

Haendel valószínűleg soha nem rejtette véka alá politikai nézeteit, amelyek a szociális kérdések iránt bizonyos érdeklődést mutató jobboldali értelmiségiként teszik őt beazonosíthatóvá, aki azonban a '30 évek végén egyre inkább a szélsőségek felé fordult. Sokáig a változó nevű, parlamenti többséget mindig a kezében tudó kormányzó párt híve volt. Első ismert párttisztviszésként 1939 áprilisában az önmagát két hónappal korábban Magyar Élet Pártja névre keresztelő kormánypárt miskolci tisztikarának sajtóelőadója lett.³⁷ 1941 márciusában azonban már az Imrédypárt, az akkor az országos szervezettség határára lépett Magyar Megújulás Pártja felé tapogatózott.³⁸ Éppen ezért nem volt váratlan, hogy 1941 decemberében Haendel, „a kormány miskolci félhivatalos lapjának jelenleg is felelős kiadója, volt fő- és felelős szerkesztője” bejelentette kilépését a kormánypártból, a Magyar Élet Pártjából. Haendel döntését valószínűleg az indokolta, hogy Bárdossy miniszterelnök a felhatalmazási javaslat parlamenti tárgyalásán ekkoriban élesen szembehelyezkedett Imrédy Béla álláspontjával, aki ekkor már nem volt a kormánypárt tagja, hanem egyre inkább a szélsőjobb felé tolódott. Haendel pedig Imrédy lelkes híveként erre tekintettel léphetett ki a kormánypártból.³⁹ Nem tudható mikor lett az Imrédy által 1940 végén életre hívott Magyar Megújulás Pártja tagja, de évekkel később, 1944. május 25-én arról adott hírt saját lapja, hogy az MMP miskolci pártvezetője nem más, mint „Haendel Vilmos dr. egyetemi m. tanár, jogakadémiai ny. r. tanár, a Magyar Élet napilap ügyvezetője”. Arról is tudósít a hírlap, hogy Haendel akkor éppen Budapesten tartózkodott, és „a pártközpontban vitéz Imrédy Béla legbelsőbb munkatársai sorában fejt[ett] ki fontos, országos érdekű tevékenységet”.⁴⁰

Haendel politikusként is nagy jelentőséget tulajdoníthatott a propagandának. Éppen ezért politikusi törekvései szorosan összefonódtak lapszerkesztői és -kiadói tevékenységével. 1939 februárjában, néhány nappal Imrédy Béla miniszterelnök lemondása után, új keresztény politikai napilap, tulajdonképpen kormánypárti újság indult Miskolcon *Magyar Élet* címmel, amelynek főszerkesztője Haendel lett.⁴¹

36 BRUCKNER: i. m. 41.

37 *Magyar Élet*, 1939. április 25., 3.

38 *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap*, 1941. március 11., 3., március 13., 3.

39 *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap*, 1941. december 10., 3.

40 *Magyar Élet*, 1944. május 26., 5.

41 *MTI jelentés* 1939. február 22. A lap programnyilatkozatában Haendel többek között jellemzően így ír: „Hazaárulónak kell tekinteni azt a magyar embert, aki csak gondolatban is feladja az évezredes nemzeti önállóság és függetlenség eszméjét. Magyarországot a »totális háborúra« való teljes katonai felkészülése után azon öntudatos európai közép nemzetek sorába tartozónak szeretnénk látni, amely a Kárpátok medencéjében kulcs helyzetét megtartva, egy pillanatig sem felejtheti el az évezredek szentistváni gondolat megvalósítását, aminek »conditio sine qua non«-ja minden más külállammal szemben önállóságának minden vonatkozásában való megőrzése és minden

Az első éveiben a kormánypártot névleg támogató, de egyre inkább jobbra tolódó hangvételű lap, amely a kormányzati erőforrásokat továbbra is maga mögött tudhatta, az egyik véleményformáló médiuma lett a városnak a mérsékeltbb polgári irányzatú és függetlennek tekinthető *Magyar Jövő* és *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap* mellett. A maga is egyre inkább szélsőséges fajvédő gondolatokat magáévá tévő Haendel 1941. november 20-án lemondott fő- és felelős szerkesztői tiszteréről, de ugyanakkor felelős kiadója lett a lapnak.⁴² Egy hónappal később – mint láttuk – kilépett a kormánypártból is. A Teleki-, majd Bárdossy-kormányt mindig is jobbról kritizáló „hivatalos lap” a német megszállás után meghatározó, szinte versenytárs nélküli napilap maradt Miskolcon, és egészen az ismert utolsó lapszámig, 1944. augusztus 31-ig Haendel Vilmos maradt a lap felelős kiadója.⁴³

Újságíróként országos testületekbe is bekerült. 1939 augusztusában az Országos Magyar Sajtókamara Kiadói Főosztályának választmánya felvette az I. szakosztály tagjai közé.⁴⁴ 1939. szeptember 25-én az Országos Sajtótanács tagja lett az Országos Magyar Sajtókamara lapkiadói főosztálya részéről választott tagként, és a II. tanácsba került beosztásra póttagként.⁴⁵ 1941-ben is az Országos Sajtótanács lapkiadó tagjainak sorába tartozott.⁴⁶

Emellett folytatta tanári tevékenységét is az evangélikus jogakadémián, sőt egyházi tisztséget is betöltött az egyházban: előbb a hegyaljai evangélikus egyházmegyei törvényszék jegyzője, majd bírója volt.⁴⁷ Egyházi elkötelezettségét jelzi az is, hogy az Abaúj megyei encsi járásban fekvő Fancsal evangélikus egyházközségének felügyelője lett, amely hivatalába 1939. november 19-én iktatták be. A beiktatás alkalmával Haendel alapítványt tett édesanyja emlékére.⁴⁸

Bár a körülmények egyre nehezebbek lettek, a jogakadémia megkísérelte megőrizni a normalitás látszatát. Mégis 1941-ben felmerült a miskolci jogakadémia esetleges megszüntetésének a lehetősége. Ekkor került szóba, hogy mi lehetne a Miskolcon alkalmazott tanárok sorsa. Azt, hogy Haendel tudományos munkásságát (és talán politikai nézeteit) hogyan értékelték, mutatja, hogy az akkori kultuszminiszter ebben

külföldi tényező részéről egyenrangú tényezőként történő kezelése.” *Magyar Élet*, 1939. február 19., 1–2.

42 *Magyar Élet*, 1941, november 20., 6. A lemondás kapcsán megfogalmazottak szerint Haendel „bátor harcba vitte ezt a lapot minden ellen, ami meggyőződése szerint szemben állt a keresztény Magyarország és a fajvédelem gondolatával”.

43 A város szovjet uralom alá kerülve a baloldali sajtó így értékelte Haendelt és lapját: „Hat évig mérgezte a magyar levegőt Wilhelm Haendel miskolci hitlerista lapja”. Vö. *Szabad Magyarország*, 1945. január 27., 3.

44 *Budapesti Közlöny*, 1939. szeptember 1., 6.

45 *Magyar Nemzet*, 1939. szeptember 26., 7.; *Ujság*, 1939. október 3., 7. Vö. BRUCKNER: i. m. 158.; STIPTA, (1929–1939), i. m. 50.

46 *Magyar Sajtó-évkönyv*, 10, 1941, szerk. SZIKLAY János, Hungária Lloyd, Budapest, 1941. 14.

47 *Evangélikus keresztyén egyházegyetem névtára*, Győr, 1940. 145. Ezen kerület bírója volt Sztelhlo Zoltán is. Vö. BRUCKNER: i. m. 198.

48 *Evangélikus keresztyén egyházegyetem névtára*, i. m., 147.; *Harangszó*, 1939. november 26., 353; *Magyar Élet*, 1939. november 7.; *Magyar Élet*, 1939. november 22., 2.; BRUCKNER: i. m. 198.

a vonatkozásban úgy nyilatkozott, hogy Haendel Vilmost és Zelenka Istvánt „csekély irodalmi tudományos munkásságuk miatt nem alkalmazza az egyetem”, vagyis nem számíthatnának arra, hogy egyetemi katedrát kapjanak.⁴⁹

Ennek és annak ellenére, hogy a háborús események egyre inkább megterhelték Észak-Magyarország, Miskolc és a jogakadémia életét is, az utolsó teljes, 1943/44-es tanévig – öt tanártársával együtt – Haendel is végig oktatott. 1944 őszén azonban már nagy nehézségekbe ütközött az oktatás, és szóba került a jogakadémia Sopronba vagy Kőszegre való áttelepítése is.⁵⁰ A kari tanácsot például október 23-án, tehát már a Szálasi-féle hatalomátvétel után, Budapesten tartották meg Haendel és négy professzortársa részvételével. Ezen az ülésen kiderült, hogy Haendel katonai behívót kapott, és így az oktatásban a továbbiakban nem tud részt venni. De ez nem is vált szükségessé, mert a nyilas kultuszminiszter október 29-i hatállyal bizonytalan időre „bezáratta” az egyetemeket és főiskolákat. Így a jogakadémia elhelyezési kérdése is megoldódott.⁵¹

Ezután az ifj. Haendel Vilmosról szóló hírek megcsappannak. A keleti országrész felszabadítása után a Haendel Vilmos név feltűnt az Ideiglenes Nemzeti Kormány által 1945 februárjában kiadott, a háborús bűnösöket felsoroló egyik első listán.⁵² Valószínűleg azonban ez az utalás az apjára vonatkozik.⁵³

Ez viszont nem jelenti azt, hogy a korabeli hivatalos szervek szó nélkül hagyták volna az ifjabb Haendel korábbi tevékenységét. Munkái közül kettőt mint fasiszta sajtóterméket 1945-ben és 1947-ben is indexre tettek.⁵⁴

Többször akarták igazolási eljárás alá vonni, de tudtunkkal egyik esetben sem állt a megfelelő bizottságok elé. Így például a Magyar Újságírók Országos Szövetségéhez a Nemzeti Bizottság által kiküldött igazolóbizottság, amely 1945. július 6-án kezdte meg működését, foglalkozott az ő személyével is. Ezen bizottság hatáskörébe tartozott minden magyar újságíró működésének megvizsgálása, igazolása vagy nem igazolása. Miután a bizottság felülvizsgálta a szövetségi házi igazolóbizottság anyagának egy részét, a nem igazoltak és az újságírástól eltiltottak között feltűnt

49 Erre utalást találunk: BRUCKNER: i. m. 271.

50 BRUCKNER: i. m. 39.

51 BRUCKNER: i. m. 40.

52 Szücs László: *Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) Minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23.–1945. november 15. A kötet*, Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 28., Budapest, 1997. 203. A Haendel név a negyedik csoportban azok között jelenik meg, akik ellen a vád a következő volt: „Intellektuális munka a nyilasok és a háború folytatása mellett”.

53 Hogy a névhasznosság mennyire megtévesztő volt a kortársak számára is, igazolja egy volt miskolci jogakadémiai és debreceni egyetemi joghallgató visszaemlékezésében apa és fiú személyének teljes egybemosása: „Haendel [az idősebb!] szepességi német családból származott, korábban a Miskolci Jogakadémián tanított közjogot... Korábban Miskolcon a »Magyar Élet« című hetilapocska főszerkesztője is volt a jogakadémiai tanári állás mellett. Ennek a szennylapnak az irányzata az Imrédy féle csodaszarvas mozgalom volt, vagyis szélsőjobboldali.” Vö. HORVÁTH Sándor, *Sötétben minden út hosszú*, I, Debrecen, 1998. 90.

54 Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 530/1945. M.E. számú rendelete a fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtótermékek megsemmisítéséről. Vö. *Szabad Szó*, 1947. január 3.

Szepesváraljai Haendel Vilmos neve is. Ügyét a hatályban lévő rendelet értelmében a bizottság áttette a budapesti népbírószághoz.⁵⁵

1945 júliusában egy másik igazolási eljárásban is felmerült Haendel neve: a Nyírbogdányi Petroleum Rt. igazgatósági tagjaként kellett volna igazolási eljárás alá vetnie magát. Az erről tudósító lap „miskolci fasiszta főszerkesztőnek” titulálta erről szóló írásában. Itt leírták, hogy Haendel hosszú időn keresztül az Imrédy-párt miskolci exponense és a fasiszta *Magyar Élet* főszerkesztője volt, és neve a miskolci háborús bűnösök között az elsők között szerepel. A politikai rendőrség a felszabadulás óta keresi.⁵⁶ Valószínűleg ezen eljárás sem ért célt, mivel 1946-ban a *Központi Értesítő* arról tudósított, hogy Haendel igazgatósági tagi minősége és cégjegyzési jogosultsága az adott cég vonatkozásában megszűnt.⁵⁷

Természetesen kereste tanárát a miskolci jogakadémiát fenntartó evangélikus egyházkerület is.⁵⁸ Mivel ennek felhívására sem jelentkezett, 1946. szeptember 28-án az igazgatóválasztmány – a jogi oktatás reformja folytán szükségessé vált tanszék-átszervezések tárgyalása kapcsán – a kereskedelmi, váltójogi és polgári perjogi tanszéket megüresedettnek nyilvánította.⁵⁹

Nagy valószínűség szerint Haendel már 1944 végén vagy 1945 első hónapjaiban Nyugatra távozott. Egyetlen közvetett hírként annyit feltételezhetünk, hogy Ausztriában telepedett le, és szép kort ért meg, mivel 1982-ben még élt Innsbruckban.⁶⁰

II. IRODALMI MUNKÁSSÁGA

■ Haendel a kor mércéjével mérve sem volt termékeny jogi szerzőnek tekinthető. Ez a körülmény – mint láttuk – több esetben akadályozta előrelépését a felsőoktatás világában. Miskolci tevékenységének utolsó éveiben ideje jelentős részét a napilap szerkesztésének és kiadásának munkája vehette igénybe, bár – mivel a cikkek nagy

55 *MTI jelentés* 1945. augusztus 31.; *Világosság*, 1945. szeptember 2., 3.

56 *Szabad Magyarország*, 1945. július 11., 3.

57 *Központi Értesítő* (1946/29.), 491.

58 A tiszai evangélikus egyházkerület elnöksége 1946 februárjában hivatalosan arra szólította fel, hogy 15 napon belül jelentkezzen. Vö. *Magyar Közlöny* (1946/41.), 1946. február 19., 7. (1.185/1945–46. szám).

59 *A Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem 1947. évi április hó 25. napján Budapesten tartott 1944–1946. évi egyesített rendes közgyűlésének jegyzőkönyve*, Budapest, 1947. 92.

60 Pólay Elemér professzor előadásának ezen állítását közli STIPTA István, Fejezetek az eperjesi, majd miskolci jogakadémia történetéből, *A mi egyetemünk*, 1982. szeptember 27. Ifj. Haendel felesége Winkler Anna volt, aki Winklersteini Winkler Ernő, szepesszombati főszolgabíró, a tátrai fürdők biztosa és Tóth Anna leánya volt. Vö. ZSIGMOND Károly, *A Generációk és utódaik*, Mentor, Marosvásárhely, 2015. 122. Házasságot 1935 júliusában kötöttek. Vö. *Ujság*, 1935. július 10. Házasságukból egy leánygyermek származhatott, Marietta, akinek neve szüleiével együtt fel tűnik egy 1967-es debreceni gyászjelentésben. Vö. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Gyaszjelentések_DebreceniRefKollNagykonyvtara_TIM_TOTHK/?query=%22haendel%20vilmosn%C3%A9%22&pg=184&layout=s

többségét nem jegyezték névvel – nem tudhatjuk, hogy a *Magyar Élet* egyes számaihoz napról napra milyen írásokkal járult hozzá.

A. Tanszakának megfelelően több hosszabb-rövidebb munkával (kismonográfiával, folyóirat-közleménnyel és recenzióval) jelentkezett a polgári per jog területéről, de ugyanakkor a váltó- és kereskedelmi joggal – egy-egy recenziót nem számítva – egyáltalán nem foglalkozott tudományosan. Újságírói elkötelezettségéből fakadhatott két rövidebb pszeudotudományos írása az állami propagandáról, amelyekkel bizonyos országos figyelemre tett szert.

1. Per jogi munkáit, amelyek között három nagyobb lélegzetűt és 10 rövidebb terjedelműt találhatunk, tulajdonképpen három csoportra oszthatjuk. Érdekes módon egyik érdeklődési körként a szovjet magánjog és különösen a szovjet polgári per jog vizsgálatát azonosíthatjuk be. Haendel legfontosabb tudományos törekvésének a Trianon utáni utódállamok per jogának megismertetését tekintette, és ebben a körben az osztrák per jog intézményeinek egy részét dolgozta fel összehasonlító módszerrel, illetve a csehszlovák szabályozással összefüggésben vizsgálta a hazai polgári per jog fejlődését. Per jogi munkáinak harmadik csoportjába egyes eljárásjogi részterületeket és -kérdéseket vizsgáló tanulmányai, illetve egy könyve sorolhatók.

Haendel fiatalkori nagyszabású művében⁶¹ a szovjet polgári törvénykönyv kritikáját kora magánjoggal kapcsolatos elméleteinek szemüvegén keresztül végzi el. A klasszikus magánjogi felfogás válságából kiindulva azt vizsgálja, hogy milyen új magánjogelméletek születtek az elmúlt évtizedekben. Haendel úgy érzi, hogy a római jogon alapuló abszolút individualista magánjogi felfogás, amely a kapitalista gazdasági rendszer befolyása alatt sok esetben a jog nyújtotta szabadsággal való visszaélésre csábított, háttérbe szorította a tulajdonjoggal járó szociális kötöttségek gondolatát. Ennek ellentételezéseként azonban a 20. század elején olyan elméletek születtek (például Hans Kelsennek a köz- és magánjog közötti megkülönböztetést elvető, valamint Léon Duguit-nak a tulajdon szociális funkcióját hirdető antiindividualista elképzelései), amelyek felismerték, hogy a magánjogi forgalomban szükségessé vált a szociális kötelesség intézményes kidomborítása. Az új megközelítés iránti igény különösen az első világháború után jelentkezett. Haendel egy bizonyos szükségszerű evolúciót lát a magánjogi elméletek fejlődésében, amelyek reagáltak a gazdasági élet strukturális változásaira, és amelyek a klasszikus szabad verseny kapitalizmusra jellemző magánjogi megoldások helyett a monopolkapitalista, a gazdasági organizációk által uralt gazdaság világát próbálták a magánjog eszközeivel megragadni. Haendel azt vizsgálja, hogy ezek az elméletek (elsősorban a francia szociális jogi iskolához tartozó Duguit realiztikus jog- és államtana) – természetesen saját célokra való átalakítás után – mennyiben szolgálhattak legitimációs alapként a hadikommunizmus totális csődje után az „új gazdasági politika” magángazdálkodást eltűrő államkapitalista szovjet magánjogának.

Megállapítja, hogy bár kora szovjet magánjogi törekvései, az új szovjet polgári törvénykönyv paragrafusai – az államkapitalizmus kiszolgálása érdekében

61 HAENDEL: *Modern...*, i. m.

– jelentős mértékben a burzsoá magánjogokból vettek át megoldásokat, a szovjet magánjogot „soha át nem hidalható ellentétek választják el a burzsoá államok magánjogvilágától, aminek fő oka [...] a két magánjogi rendszer világszerte elgondolásában keresendő, mert a burzsoá államok magánjogrendszerét továbbfejleszteni akaró teóriák erkölcsi motiválását végeredményképpen a keresztény morál adja”. A szovjet magánjog elvei (különösen a szabad magántulajdon tagadása, az osztálybíraskodás, a magánjognak a közjog alá rendelése) – még hasonlóság fennállása esetén is – szöveges ellentétben állnak a kapitalista magánjogi elvekkel.⁶²

A szovjet jog kritikáját – most már szakterületére, a polgári perjogra koncentrálnak – néhány év múlva tovább vitte a *Miskolci Jogászélet* hasábjain.⁶³ Ezen tanulmányában a szovjet polgári peres eljárás forrásainak, a hatásköri és illetékességi elveknek, a perképesség és képviselő, a perköltségek és a határidők vonatkozó szabályainak rövid ismertetése után az elsőfokú eljárás bemutatása következik, majd a jogorvoslati lehetőségekkel foglalkozik. A leíró részt egy kritikai összefoglalás zárja, melyben elsősorban egyes olyan eljárásjogi szabályokról és perjogi intézményekről emlékezik meg röviden, „amelyek a világ irányadó tényezőként mutatkozó modern államainak perrendtartásaitól eltérnek, tehát amelyek a szovjet polg. perjog specialitásaiként jelentkeznek”.⁶⁴ Ezek a specialitások kisebb részben a jogtudomány radikális elméleteiből származnak, nagyjából pedig azon szabályokból, amelyek a hadikommunizmus 1921-ig terjedő korszakából maradtak fenn a '30-as évekig. Ezen jellegzetességek körében elsősorban a polgári pernek azt a vonását emeli ki, hogy az a büntetőper tipikus vonásait hordozza („kriminalizált polgári per”); a rendelkezési elv és a tárgyalási elv lényeges korlátozást szenvednek, és az egész eljárás antiindividuális szellemű, mely utóbbival kapcsolatban ismét Duguit elméletére utal.⁶⁵ Sajátosságként emeli ki még Haendel, hogy a szovjet perjogi szabályok szerint a magánjogi sérelem az ügyész által hivatalból is üldözhető, a diszpozitivitás nagymértékben korlátozva van, a „iudex ne eat ultra petita partium” elve csak kivételesen érvényesül, valamint hogy a bizonyítékok hivatalból, a bíróság általi gyűjthetők. Az officialitás elvének térhódítását az magyarázza szerinte, hogy a magánjogok védelme csak a közérdek jegyében történhetik.⁶⁶ Az antiindividuális jelleg bizonyítékként Haendel számos konkrét rendelkezésre utal még, amelyek megengedik, hogy megfelelő jogszabály hiányában a bíróságok „a szovjet jogrendszer általános alapelvei és a munkás- és parasztkormányzat egyetemes politikája” alapján ítélik meg. S egyébként is „a szovjet bíróságok szakképzettséggel csekély mértékben ellátott osztálybíróságok”. Haendel moderált állásfoglalása ellenére, mely szerint „a Szovjetunió területén a magánjogok perbeli védelmének eszközlése még most sem fekszik

62 HAENDEL: *Modern...*, 153.

63 HAENDEL Vilmos: A Szovjetunió polgári perjogának alapvonalai, *Miskolci Jogászélet* 10 (1934/5–6.), 35–44. (1934/7–8.), 56–63. Miskolci Jogászélet Könyvtára, Új sorozat, 7. sz., Miskolc, 1934.

64 HAENDEL: A Szovjetunió..., 43.

65 Uo. 44–45.

66 Uo. 47–48.

megnyugtató alapokon”,⁶⁷ füzetecskéje nem kerülhette el, hogy a második világháború után fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtótermékeknek minősítsék.⁶⁸

2. Az osztrák polgári perjog beható összehasonlító vizsgálatában – mint említettük – elsősorban azon cél vezette, hogy tudományos eszközökkel megismertesse a magánjogok védelmének Lajtán-túli intézményrendszerét és szabályait, de ezzel természetesen a határokon átnyúló jogvitákban érdekelt felek gyakorlati érdekeit is szolgálni kívánta. Az osztrák és magyar megoldások párhuzamainak, az egybecsen-géseknek és eltéréseknek sokszor kritikai bemutatásához a legmodernebb irodalmat használja, és több esetben állást foglal a polgári perjogi tudomány legidősebb kérdései tekintetében is. Előbb a *Miskolci Jogászélet* lapjain, illetve annak különnyomatában⁶⁹ három részletkérdésben villantja fel módszerét, majd egy 170 oldalas könyvben⁷⁰ mutatja be – egy rövid történeti bevezetés, forrás és irodalomismertetés után – a polgári per alanyaira (bíróóságok, felek) vonatkozó szabályokat és elveket. A felekről szóló fejezet a perképeség, a pertársaságok mellett a harmadik személyek perbeli részvételével, a képvisellel, a perköltségekkel kapcsolatos, valamint a külföldi és szegény sorsú peres felekre vonatkozó tudnivalókat ismerteti párhuzamosan. Előbb az osztrák jogi megoldásokat vázolja, majd utóbb ezekhez elméleti magyarázatot (néhol kritikát) fűzve veszi elő a vonatkozó magyar perjogi szabályokat, törekedve a per jogviszony jellegének kidomborítására és a szociálpolitikának a polgári peres eljárással szemben támasztott sürgős követelményeinek kiemelésére. Munkáját maga is első kötetként jelöli, de a munka csonkán maradt, csak három részkérdést dolgozott fel ezen túl az említett publikációban.

Húsz év magyarországi perjogi fejlődését foglalja össze elsősorban a felvidéki jogászok informálása céljából a *Miskolci Jogászélet* „Felvidéki számának” általa írott fejezetében.⁷¹ Elsősorban azokat a legjelentősebb változásokat listázza fel, amelyek az igen sikerültnek tekintett Plósz-féle Pp.-nek és életbeléptető törvényének (1911. évi 1. tc., 1912. évi 54. tc.) szabályain az első világháború után változtattak: a polgári eljárás és az igazságügyi szervezet módosításáról szóló 1925. évi 8. tc. és a törvénykezés egyszerűsítéséről szóló 1931. évi 34. tc. rendelkezései kerülnek előtérbe, különös figyelemmel a fellebbezési eljárással kapcsolatos újdonságokra. A Haendel által nem túlságosan előnyösnek ítélt változások ismertetését azonban arra is felhasználja, hogy alapvető reform javaslatokat tegyen, amelynek vezérgondolatát így foglalja össze: „...ha polgári törvényhozásunk a kor szellemével valóban lépést akarna

67 Uo. 50–52.

68 Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 530/1945. M.E. számú rendelete, i. m.

69 SZEPESVÁRALJAI HAENDEL Vilmos: Jogösszehasonlító szemelvények a polgári perjog köréből, *Miskolci Jogászélet* 12. (1936/5–6.), 89–94. (1936/7–8.), 116–121. (1936/9–10.), 127–135. Miskolci Jogászélet Könyvtára. Új sorozat 15., Miskolc, 1936. 32. (I. A mulasztás és az előző állapotba való visszahelyezés; II. Az írásbeli beadványok a polgári perben; III. A kézbesítés).

70 SZEPESVÁRALJAI HAENDEL Vilmos: *Az osztrák polgári perjog alapvonalai párhuzamban a magyar polgári perjoggal* = Die Grundzüge des österreichischen Zivilprozessrechts verglichen mit dem ungarischen Zivilprozessrechte, Debrecen, 1936.

71 SZEPESVÁRALJAI HAENDEL Vilmos: A polgári eljárási jog, főként a Pp. alakulása a csonka országban 1918-tól 1938-ig, *Miskolci Jogászélet* 15. (1939/1–5.), 160–171.

tartani, akkor a polgári perjog legtöbb intézményét a mostaninál sokkalta nagyobb szociális tartalommal kellene megtölteni, ami gazdasági kihatásában elsősorban a per olcsóbbítását kell, hogy jelentse”.⁷² Olcsóság, egyszerűség, méltányosabb perjogi kódex azok a hívószavak, amelyeket Haendel még a precizitás rovására is zászlájára tűzne a polgári perjog újjáépítése során.

3. Szoros értelemben véve a magyar polgári törvénykezési jog tudományterületén Haendel egy könyvvel és néhány tanulmánnyal jelentkezett.

Előbb a moratórium jogintézményével foglalkozott jogi és gazdasági szempontból. Tanulmányában a moratórium fogalmát így határozza meg: „...moratórium alatt azt a halasztást értik, amely a teljesítőképességet korlátozó okokból, közvetlenül a törvény erejénél fogva, vagy bírói rendelkezés következtében lép hatályba”.⁷³ Ezen biztos fogalmi alapon aztán a moratórium jellemző tulajdonságaival, az intézmény történeti fejlődésével, majd a gazdaság és jog világában való szerepével, érvényesülési módjaival, sajátos fajtáival és elhatárolási kérdésekkel foglalkozik, kritizálva a hatályos jog merev megoldásait. *De lege ferenda* az individualizált, a bírói megítélés alapján biztosított fizetési haladékot előtérbe helyező megoldások mellett tör lándzsát.

Két tanulmányban is foglalkozik a perbeli cselekmények kötelező koncentrációjának kérdésével, hangsúlyozva, hogy a koncentrálás jelentős mértékben összefügg az adott perjogi rendszerben érvényesülő perjogi alapelvek kérdésével, és hogy „a perbeli cselekmények összesítése nemcsak a per alakját, hanem a per érdemét is lényegesen befolyásolja”.⁷⁴ A korabeli perjogban nagy jelentőséget kapó kérdést, amelyet esetlegességi elvnek is nevez, történeti, elméleti és gyakorlati szempontból is körbejárja tartalmilag jelentős mértékben egybecsengő tanulmányaiban.

Haendel harmadik kismonográfiája először próbál meg átfogó összefoglalást adni a magyar jogi irodalomban a szegénységi jog, vagy másképpen a szegényjog kérdésköréről.⁷⁵ A szerző az állam kötelességének tekinti, hogy a jogegyenlőség elvéből kiindulva a bírói jogvédelem – főszabályként nem ingyenes – igénybevételét a vagyontalan, a peres költségeket megfizetni nem képes jogkeresők számára is lehetővé tegye. Ennek egyik biztosítéka a szegényjogi jogintézmények – az illetékmentes eljárás és a díjmentes képviselő igénybevételi lehetősége – kialakítása. Haendel a hatályos tételes jogi szabályok ismertetése és kritikája mellett különös figyelmet szentel azoknak az érdekkonfliktusoknak és visszaélési lehetőségeknek, amelyek a létjogosultságában megkérdőjelezhetetlen jogintézményt (lásd háborús évek, gazdasági

72 Uo., 160.

73 HAENDEL Vilmos: A moratóriumról általában és az egyéni moratóriumról (Pp. 397. §. I. 2.), *Miskolci Jogászélet* 9. (1933/5.), 50–53. (1933/6.), 66–69. Miskolci Jogászélet Könyvtára, 92/4. sz., Miskolc, 1933.

74 HAENDEL Vilmos: A perbeli cselekmények koncentrációja a magyar perjogi fejlődés szolgálatában, *Miskolci Jogászélet* 8. (1932/5–6), 46.; uó: A perbeli cselekmények összpontosításáról, in: *Emlékkönyv Kolosváry Bálint jogtanári működésének 40. évfordulójára*, Grill, Budapest, 1939. 178.

75 SZEPESVÁRALJAI HAENDEL Vilmos: *A szegényjog a magyar polgári peres eljárásban és annak kritikája*, A tiszai ág. ev. egyházkerület miskolci Jogakadémiája tudományos értekezéseinek tára, 36., Ludwig István könyvnyomdája, Miskolc, 1936.

válság) körül vehetik. A vonatkozó jogszabályok számbavétele után a szegényjogban való részesítés feltételeit, a szegényjog tartalmát és eljárásjogi konzekvenciáit, így a szegényjog iránti kérelem és a pártfogó ügyvéd eljárásával kapcsolatos szabályokat ismerteti és bírálja *de lege ferenda* a szerző.

Ezen könyve egy részletkérdésével foglalkozik, és Haendel – sokszor hangoztatott – szociális érzékenységét bizonyítja utolsó tanulmánya, amely a *Miskolci Jogászélet*-ben jelent meg.⁷⁶ A korabeli szabályok szerint a szegény peres fél részére kirendelt ügyvéd a perköltségben marasztalt ellenféltől közvetlenül igényelhetette igazolt kiadásait és díjait. Haendel tanulmányában azt vizsgálja meg, hogy az ügyvéd ezen igénye milyen jogi természettel bír, vagyis azt vizsgálja, milyen jogi konstrukcióval írható le a képviselt fél, az ügyvéd és a perbeli ellenfél kapcsolata az ügyvéd felmerült költségeinek tekintetében. *De lege ferenda* javaslatot is megfogalmazó tanulmányában, amely alaposan, elméleti és gyakorlati oldalról is körbejárja a témát, Haendel arra a következtetésre jut, hogy az ügyvéd az ellenféllel szemben mint a pártfogolt ügyfél „törvényes engedményese” érvényesítheti költségköveteléseit. Vagyis ebben az összefüggésben az ügyfél mint engedményező és az ügyvéd mint engedményes között egy visszerthes „törvényi engedmény” valósul meg. Ez a szegényképviselőt magánjogi jellegét aláhúzó konstrukció már a szegényjogról írott monográfiájában is megjelent, de itt hangsúlyosabban fejti ki sajátos álláspontját, és védi meg az azt vitató elméletekkel szemben.

B. Valószínűleg újságíró tevékenységének is köszönhetően élénkült meg Haendel érdeklődése a tömegtájékoztatás kérdései iránt, ami egy-egy 1939-ben és 1942-ben megjelent, tartalmilag jelentős részben egybecsengő írásában manifesztálódott. Ezen írásokban a „nyílt állami propaganda” mellett tör lándzsát, és azt az állam egyik legfontosabb feladatának jelöli meg. A diktatórikus, tekintélyuralmi államok politikai és társadalmi propaganda terén elért eredményeiből indul ki, amikor is „az uralomra jutott totális, nemzeti szocialista, fasiszta pártok programjukat az állam kizárólagos programjává téve a propagandát maguk részére mintegy kisajátították, »államosították«, vagy legalább is a legszigorúbb állami ellenőrzés, gyámködés alá vették”.⁷⁷ Azt javasolja, hogy a nem totális berendezkedésű államoknak is ezt az utat kell járniuk, és élniük kell a nyílt állami propaganda eszközeivel. Az államoknak a gazdasági életben megszokott módon, „elamerikaisodott” propagandaeszközökkel mintegy „reklámozniuk” kell céljaikat, a társadalom érdekében kifejtett tevékenységüket. A hatalmas pénzüsszegeket felemésztő eredményes társadalmi és politikai propagandatevékenység csak az állami költségvetésből fedezhető, mivel a gazdasági tőke esetleges bevonása a sajtót pártpolitikai célok számára megvásárolhatóvá tenné. A tisztességes és tiszta propaganda ezért csak állami lehet. Haendel kijelenti, hogy a nagyközönség szuggerálásának jelentőségét először a tekintélyuralmi rendszerek ismerték fel. Ezen megállapítás után – legalábbis 1939-es írásában

76 SZEPESVÁRALJAI HAENDEL Vilmos: A pártfogó ügyvéd költségigényének jogi természete, *Miskolci Jogászélet* 19. (1943/4.), 49–57.

77 SZEPESVÁRALJAI HAENDEL Vilmos: A propaganda, *Magyar Szemle* XXXVII. kötet, 1939. szeptember–december, 43.

– még bizonyos távolságtartással rögtön a „tisztességes” állami propaganda jellemzőire tér át, 1942-ben ez a kontraszt azonban már eltűnik. Az 1939-es Haendel szerint az állami propaganda, ha tisztességes eszközökkel akarja meghódítani a nemzeti társadalmat, „akkor az állami propagandaszerv soha nem hirdethet valótlan tényeket és adatokat, vagy olyan terveket, amelyek megvalósítására egyáltalában nem, vagy a hirdetett tervtől lényegesen eltérően kerül sor”.⁷⁸ Ez a kitétel 1942-ben is megjelenik, de Haendel ekkor már a „salus rei publicae” érdekében a valótlan belső hírverést is – „pia fraus”-ként – megengedhetőnek tartja.⁷⁹

Míg a parancsuralmi rendszerekben az uralkodó párt saját programját teszi az állami propaganda tárgyává, addig a nem totális államokban ez nem tűrhető el, itt a pártpolitikától mentes, egészséges és egységes nemzeti közvélemény kialakítása lehet csak az állami propaganda célja.⁸⁰ Ezt hirdeti Haendel névleg 1942-ben is, de több bekezdésben is elismeréssel adózik a német propaganda eszközeinek és eredményeinek „a nép hite és bizalma, sőt önbizalma” növelése terén.⁸¹ Míg korábbi írásában nem szól erről, utóbb a nem totális berendezkedésű államok propaganda-tevékenysége kapcsán említi, hogy azzal szemben megnyilvánuló kritika „különösen befelé és béke állapotban” nem hallgattatható el, és ezen államokban „a kellő ellenőrzés kifejtése mellett pártkülönbségre való tekintet nélkül megengedhetővé kell tenni bárki részéről is a nyílt állami propaganda kifejtésében való részvételt, aminek határt csak a világnézeti hovatartozás szabhat”. Ezen gondolat kapcsán – a kormánypártot ekkor már jobbról támadó újságíróként – Haendel keze saját maga felé hajlónak tűnik, bár a hazai állami propaganda kiépítettségével nem elégedett, és az „új, egységes, céltudatos és öntudatos magyar szemlélet” hiánya felett sajnálkozik.⁸² A két hasonló gondolatmenetű íráson egyértelműen kimutatható Haendel politikai álláspontjának változása. Gondolatai 1942-es változata – fasiszta sajtótermeként – szintén index alá került.

Elfeledett jogtanár, elfeledett jogi író és felejtetni való politikus – mondhatná az olvasó. Jellegzetes 20. századi magyar sors, be nem teljesedett ígéret – mondhatjuk, a ma rendelkezésre álló források alapján először és talán utoljára pillantást vetve ifj. Haendel Vilmos miskolci jogakadémiai professzor életére és írásaira.

78 HAENDEL: Propaganda, i. m. 45.

79 SZEPESVÁRALJAI HAENDEL Vilmos: Korszerű behírverés, *Miskolci Jogászélet* 18. (1942/1.), 6.

80 HAENDEL: Propaganda, i. m. 46.

81 HAENDEL: Behírverés, i. m. 7.

82 Uo. 8. Ugyanígy már Propaganda, 47.

III. MUNKÁI

- *Modern magánjogi elméletek különös tekintettel a szovjet polgári törvénykönyvre: Jobbölcséleti tanulmány a magánjog tárgyköréből*, M. Nemzeti Könyv- és Lapkiadó-Vállalat Rt., Debrecen, 1930. 157 lap
- A perbeli cselekmények koncentrációja a magyar perjogi fejlődés szolgálatában, *Miskolci Jogászélet* 8. (1932/5–6.), 46–52. = Miskolci Jogászélet könyvtára, 83. sz., Miskolc, 1932, 27 lap
- A moratóriumról általában és az egyéni moratóriumról (Pp. 397. §. I. 2.), *Miskolci Jogászélet* 9. (1933/5.), 50–53, (1933/6.), 66–69. = Miskolci Jogászélet könyvtára, 92/4. sz., Miskolc, 1933, 27 lap
- A Szovjetunió polgári perjogának alapvonalai, *Miskolci Jogászélet* 10. (1934/5–6.), 35–44, (1934/7–8), 56–63. = Miskolci Jogászélet Könyvtára, Új sorozat, 7. sz., Miskolc, 1934, 52 lap
- Indítvány jogintézményeink történeti ornamentikájának visszaállítására, *Miskolci Jogászélet* 11. (1935/4), 84–86.
- A kisebbségi intézetről, *Miskolci Jogászélet* 11. (1935/9–10.), 216–221. = Miskolci Jogászélet Könyvtára. Új sorozat 12., Miskolc, 1935, 8 lap
- *Az osztrák polgári perjog alapvonalai párhuzamban a magyar polgári perjoggal = Die Grundzüge des österreichischen Zivilprozessrechts verglichen mit dem ungarischen Zivilprozessrechte*, Városi Nyomda, Debrecen, 1936, 173 lap
- *A szegényjog a magyar polgári peres eljárásban és annak kritikája*, A tiszai ág. ev. egyházkerület miskolci Jogakadémiája tudományos értekezéseinek tára, 36., Ludwig István könyvnyomdája, Miskolc, 1936, 171 lap
- Előszó, *Miskolci Jogászélet* 15. (1939/1–5.), 3. = *Húsz év jogfejlődése a csonka országban és a volt cseh megszállt területeken (1918–1938): Párhuzamos feldolgozásban*, összeállította SZEPESVÁRALJAI HAENDEL Vilmos, Ludwig István Könyvnyomdája, Miskolc, 1939, 3.
- A váltó és csekkjog alakulása a csonka országban és a volt cseh megszállt területeken 1918-tól 1938-ig, *Miskolci Jogászélet* 15. (1939/1–5.), 146–147.
- A polgári eljárási jog, főként a Pp. alakulása a csonka országban 1918-tól 1938-ig, *Miskolci Jogászélet* 15. (1939/1–5.), 160–171.
- A magyar polgári törvénykezési jognak, főként az oktatási módszereiről, *Miskolci Jogászélet* 15. (1939/6.), 314–317.
- A propaganda, *Magyar Szemle* XXXVII. kötet, 1939. szeptember–december, 42–49.
- A perbeli cselekmények összpontosításáról. *Emlékkönyv Kolosváry Bálint jogtanári működésének 40. évfordulójára*, Grill, Budapest, 1939, 177–195.
- Jogösszehasonlító szemelvények a polgári perjog köréből, *Miskolci Jogászélet* 12. (1936/5–6.), 89–94., (1936/7–8.), 116–121., (1936/9–10), 127–135. = Miskolci Jogászélet Könyvtára. Új sorozat 15., Miskolc, 1936. 32 lap.
- Korszerű behírvetés, *Miskolci Jogászélet* 18. (1942/1.), 2–8.

- A pártfogó ügyvéd költségigényének jogi természete, *Miskolci Jogászélet* 19. (1943/4.), 49–57.

Könyvismeretések

- Albert von Kaas – Fedor von Lazarovics: Der Bolschewismus in Ungarn, *Protestáns Szemle* (1931), 215–220.
- Vitéz Barcza Ferenc: Váltójog a gyakorlatban, *Miskolci Jogászélet* 7. (1931), 68.
- Zivilprozess in den europäischen Staaten and ihren Kolonien (Leske-Loewenfeld, Rechtsverfolgung im internationalen Verkehr), *Miskolci Jogászélet* 7. (1931), 68–69.
- Kacsóh Bálint: Kereskedelmi törvényünk általános határozataihoz, *Miskolci Jogászélet* 8. (1932/5–6.), 21.
- Stefan v. Szászy: Der Parteiwille und die Bestimmung der lex obligationis in der ungarischen gerichtlichen Praxis, *Miskolci Jogászélet* 8. (1932/7–8.), 69–70.
- Kőrösi Kálmán: Az ügyvédi rendtartás reformjának alapelvei, *Miskolci Jogászélet* 9. (1933/1.), 9–11.
- Az ügyvédi rendtartás reformjának alapelvei. Kőrösi Kálmán könyve, *Debreceni Szemle* (1933/7), 294–296.
- Stiassny József: Jogi és gazdasági kézikönyv ipar és kereskedelem számára, *Miskolci Jogászélet* 12. (1936/3–4.), 59–60.